

ІДЕОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Загальносвітові процеси глобалізації, що активізувалися на рубежі ХХ–ХХІ ст., не минули й Україну, яка переживає період становлення незалежної державності, включно із задекларованими як демократичні політичними перетвореннями, та суперечливі за змістом і результатами посткомуністичні соціально-економічні трансформації. Виняткове за складністю поєднання зазначених процесів в Україні, насамперед, специфіка соціально-економічних трансформацій в умовах становлення незалежної держави, не знайшло адекватного ідеологічного забезпечення.

Характерною особливістю ідеологічного супроводу зазначених процесів є майже загальноприйняте визнання факту охоплення сучасної України глибокою соціально-економічною кризою, об'єктивними показниками якої є злиденність переважної більшості українських громадян, 5–7 мільйонів заробітчан за кордоном, реальне та приховане безробіття, зрештою, кількісний вимір валового внутрішнього продукту та державного бюджету порівняно з подібними за природним, виробничим, науково-технічним та освітнім потенціалом європейськими країнами.

В українській суспільно-політичній думці немає єдності навіть у підходах до основоположного питання про характер соціально-економічних трансформацій у незалежній Україні. В одних концепціях останні характеризуються по суті як революційні, з огляду, насамперед, на зміни у відносинах власності, що й зумовило всеохоплюючу суспільну кризу, позаяк революційні перетворення завжди запрограмовані на такий результат. В інших – головні проблеми сучасної України пояснюються саме еволюційним характером змін, не виправданим уповільненням неминучих та життєво необхідних ринкових перетворень, "тупцюванням на місці" тощо.

Досить поширеним в ідеологічному плані залишається не виправдане спрощення проблеми оптимального співвідношення ролі ринку й держави в економічному розвитку України, яка

всупереч світовому досвіду, насамперед досвіду найрозвиненіших економічно країн світу, розглядається за принципом: або планова (директивна) економіка, або ринкова, причому перша однозначно трактується як ознака історично віджилих чи відсталих суспільств. У контексті такого підходу будь-яка викликана нагальними суспільними проблемами спроба посилення регулюючих економічних функцій держави сприймається як невідповідна ідеї суспільного поступу і набуває негативного забарвлення. При цьому ігнорується або замовчується той факт, що у XX ст. протягом десятиліть розвиток капіталізму у провідних країнах світу відбувався на основі державного регулювання, що базувалося на економічних постулатах кейнсіанства.

Ряд ідеологічних підходів відзначаються нечіткістю відповідей на питання: чи нинішній кризовий стан економіки, що й зумовив соціально-політичні потрясіння наприкінці 2004 р., є результатом реалізації в Україні вихідних принципів радикального лібералізму, чи наслідком помилок, зловживань, корупції і тому подібних другорядних речей, тобто є результатом відхилень від принципово правильно визначеного курсу.

Офіційно проголошені на початку 90-х рр. XX ст. у незалежній Україні цілі радикальних ринкових перетворень були значною мірою співзвучні відповідним деклараціям ще періоду т. зв. "горбачовської перебудови" і зводилися до ідеї створення умов для побудови демократичної держави через утвердження її економічної основи – приватної власності (хоча залежність розвитку демократії від рівня поширення приватної власності у тій чи іншій країні – з огляду хоча б на приклад нацистської Німеччини – у світовій суспільно-політичній думці однозначно не вирішене), формування середнього класу, забезпечення зростання зацікавленості у результатах власної праці для широкого кола працівників. Разом із тим, українському суспільству багатьма ідеологами та провідниками реформ загалом ненав'язливо, але методично, часом досить наполегливо і навіть агресивно, нав'язувалася думка про необхідність формування за принципом "чим швидше – тим краще" великого персоніфікованого капіталу у класичному розумінні цього поняття, тобто класу крупної буржуазії, досягти чого, як підкреслювалося, можна було насамперед через проходження етапу т. зв. початкового (первісного) накопичення капіталу,

правове забезпечення якого визначалося як другорядне, чи навіть як необов'язкове.

Прибічниками такого підходу великий персоніфікований капітал подавався як чи не найвище соціально-економічне досягнення західної цивілізації і саме з його утвердженням в Україні пов'язувалися надії на істотні економічні зрушення та на реальну демократизацію політичного життя. Вхідження України у коло розвинених європейських країн ставилося ідеологами правих політичних сил у пряму залежність від якнайшвидшого, у будь-який спосіб, оформлення крупної національної буржуазії. Щоправда, у таку концепцію не вписується неминуча олігархізація, як результат формування великого персоніфікованого капіталу, та породжене пануванням олігархічних кланів перманентне суспільне невдоволення.

У зв'язку із зазначеним, непохідні від ідеї ринкового фундаменталізму неоліберального зразка способи розбудови національних економік, виходу із системних економічних криз (наприклад, "новий курс" президента Рузвельта у США та подібні державні заходи у провідних західноєвропейських країнах у XX ст., роль держави у становленні цілком конкурентоспроможних на світовому ринку економік ряду країн Південно-Східної Азії тощо) ігнорувалися або оголошувалися невідповідними принципам демократії і суспільного прогресу. Питання про відповідність зазначеним принципам самого процесу стрімкого формування великої буржуазії шляхом первісного накопичення капіталу у будь-який спосіб не ставилося.

У межах цієї ідеологічної парадигми не бралися до уваги або трактувалися як похідні від етапу оформлення крупного персоніфікованого капіталу інші, властиві розвиненим західним країнам, соціально-економічні процеси, насамперед, демократизація власності у різних формах (акціонерний капітал, пенсійні та страхові фонди, які стали найбільшими інвесторами, поширення власності трудових колективів), розвиток інтелектуальної власності, що стає основним виробничим ресурсом. Зокрема, ідея власності трудового колективу визначалася, та й зараз визначається, як нераціональна та нежиттєва, хоча значення та роль такої власності в економічно розвинених країнах світу невпинно зростає. Наприклад, у США на підприємствах, що належать трудовим колективам, наприкінці 1990-х років

працювало близько 10% усіх зайнятих. В українських умовах власність трудових колективів здебільшого розглядається під кутом зору її використання у процесі формування великого персоніфікованого капіталу.

Із часом спрощена до примітивізму ідея необхідності проходження періоду початкового нагромадження капіталу у формі асоціальних дій стала зручним засобом виправдання соціально-економічної кризи, а остання, відповідно, трактуватися як необхідна умова побудови розвиненої країни. Втрати населенням заощаджень, трастові афери, затримки з виплатою зарплат та пенсій, несплата податків, прямі розкрадання бюджетних коштів тощо виправдовувалися зазначеною ідеєю, а їх "винуватцям" заангажовані ідеологи намагалися, та й намагаються, надати образ благодійників народу, котрі здійснюють величну справу у руслі об'єктивних історичних закономірностей, оминати які неможливо, а можливо лише прискорити. Фундаторів та прибічників зазначеної ідеї не бентежила принципова хибність екстраполяції визначення, що позначало один з етапів становлення буржуазного суспільства нової епохи на індустріальну країну кінця ХХ ст., зі співмірним із провідними європейськими країнами потенціалом, яка свого часу вже проходила період початкового нагромадження капіталу. Свідомо, чи то за необізнаністю тодішній (реальний) процес початкового нагромадження капіталу узагальнююче оцінюється виключно як всуціль насильницький, що відбувався у формі експропріації землі у селян, грабунків тощо. При цьому чомусь не згадувалися інші, чи не головні, фактори початкового нагромадження капіталу, що визначалися морально-етичними чинниками, наприклад, зумовленою пуританською мораллю ощадливістю. Застереження про економічну безвідповідальність сформованого саме у надзвичайно короткий термін і в будь-який спосіб великого персоніфікованого капіталу, прибічниками зазначеної ідеї до уваги не бралися.

Прикметно, що ідея необхідності проходження періоду початкового нагромадження капіталу з огляду не лише на її абсолютну непопулярність, а й на очевидну заангажованість та невідповідність тенденціям розвитку сучасних постіндустріальних країн, не декларувалася жодним політико-правовим документом незалежної України, жодним документом програмного характеру усіх без винятку політичних партій та громадсько-

політичних об'єднань України. Роздуми та коментарі на цю невдячну тему з боку політичної еліти дозволяють собі лише окремі лідери та ідеологи, як правило, з табору правих політичних сил.

Проблема відсутності істотного прогресу у становленні середнього класу в Україні не стала предметом належного ґрунтового осмислення. Суспільна увага була зацентована на зумовленій вищезазначеними пріоритетами тезі про нібито визначальну хибність курсу на масову (сертифікатну) приватизацію. А перетворення сертифікатної приватизації не в останню чергу за допомогою офіційної політики у тінювий перерозподіл власності на користь насамперед олігархічних кланів, зокрема через провал планів створення цивілізованого вторинного ринку цінних паперів, що унеможливило процес формування реальної акціонерної власності як основи для розвитку середнього класу, виправдовується нібито об'єктивною неготовністю українського суспільства з причини його фатального цивілізаційного відставання від розвинених західних країн, навіть від найближчих сусідів по колишньому соціалістичному табору, сприйняти акціонерну форму власності, оскільки до неї зазначені країни йшли століттями шляхом становлення і розвитку громадянського суспільства. Дивує вибірковість у своєрідному "запозиченні" західного досвіду: період початкового нагромадження капіталу ми можемо пройти надзвичайно прискореними темпами, а до утвердження реальної акціонерної власності – основи формування середнього класу – ми навіть не наближаємося. Реальним наповненням задекларованої ідеї формування середнього класу в Україні стала лише приватизація житла та, зі суттєвими застереженнями, землі.

Таким чином, з огляду на зростаючу роль ідеології у сучасному суспільстві, ґрунтовне осмислення перебігу і результатів ринкових реформ та всебічний аналіз відповідного світового досвіду сприятимуть відмові від нав'язаної Україні, базованої на неоліберальних принципах ринкового фундаменталізму, моделі суспільних трансформацій та виробленню і реалізації такої соціально-економічної політики, що відповідала б потенціалу та устремлінням українського народу.